

G.A. úr 1984-ben

Déry Tibor és George Orwell

totalitárius modelljének párhuzamai és eltérései

Sokan, sokféleképpen értelmezték már Déry Tibor *G. A. úr X.-ben* (1964) című regényét, a magyar és világirodalom e formájában és tartalmában is párhuzamos alkotását. Ezen értelmezések nagy része a mű példázatoságát és átvitt értelmű társadalomkritikáját helyezi a középpontba, s arra próbál választ találni, tulajdonképpen mit is akart kritizálni az író. A tőkés gazdasági rend szabadságeszméjét, amely a regény előszavának tanúsága szerint előbb-utóbb *kitekéri saját nyakát?* Vagy éppen ellenkezőleg, a létező szocializmust, amely a szabadságot hirdette, de a rab-ságot gyakorolta, s ennek tükrében a kapitalizmusra vonatkozó jóslatot csupán az ellenség megtevesztése végett foglalta regényébe az „elhajlásért” fogságra ítélt szerző? Harmadik lehetőségként említhetjük az előbbi kettő szintézisét, melyet Pomogáts Béla fogalmazott meg: a kritika szerint „nem valamely fennálló társadalmi rendszerre, hanem általában mindenfajta társadalomszervező elvre és gyakorlatra vonatkozik”, s valójában „ez a szorongásos vízió az emberi társadalom és történelem tragikus céltalanságát, végső értelmetlenségét és szomorú abszurditását fejezi ki, a *tagadás mítoszát* teremti meg” (Pomogáts 1974, 150.). Vonzónak tűnik ez az elgondolás, különösen, ha végigolvasva a regényt rádöbbenünk, hogy Déry nem nyújt semmiféle perspektívát, hiszen G. A. úrnak igazából nincsen hová menekülnie X.-ből – a „külföld”, ahonnan érkezett, szintén hazug, torz világ, ahogyan az ki-

derült a főhős X.-lakóknak tartott előadásorozatából. Oltyán Béla helyesen állapítja meg, hogy G. A. hazája a szabadságjogokat illúzióvá silányító hatalmi manipulációival, az elnyomást a szeretet jelszavával kendőző képmutatásával nem egy alternatív világot képvisel, hanem csupán az X.-beli világ egy korábbi stádiumát (Oltyán 2003, 130–131.). A kiábrándító konklúzió, a történelem, az emberi haladás elkerülhetetlen csődje azonban sehogyan sincs összhangban a szerző előszavában vállalt ars poeticával: „Nem azt írtam le tehát, ami lesz – nem vagyok próféta sem eszemmel, sem észfölközzel –, hanem azt, ami lehetne, ha az emberiség egy elmebajos pillanatában így is kezdet emelne önmagára. Hogy milyen lesz a jövőnk? ez az ember sorsdöntő kérdése; én csak azt írtam meg, hogy milyen ne legyen. Az emberiség és a szocializmus iránti bizalmamról tanúskodik, hogy megírtam.” (Déry 1964, 6.)

Az olyan regények műfaját, amelyek arról szólnak, milyen *ne legyen* az emberiség jövője, negatív utópia-ként szokás meghatározni. Ezek a művek – hogy csak a „klasszikusokat” említsük: Jevgenyij Zamjatyintól a *Mi* (1924), Aldous Huxleytől a *Szép új világ* (1932), George Orwelltől az *1984* (1949) – azokat a *totalitárius* társadalmi torzulásokat ragadják meg, melyek a jelenben gyökereznek, s a *lehetséges* jövőben teljesednek ki. Nem egy létező társadalmi rendszert *tagadnak* tehát, vagy magának a társadalmi szerveződésnek az

értelmét, hanem egy totalitárius társadalmi modellt *alkotnak*, mint lehetséges alternatívát, mint a hatalomra jutó politikai racionalizmus potenciális végki-fejletét. Ha kritizálnak, a társadalomban és politikában rejlő totalitárius tendenciákat kritizálják, függetlenül attól, hogy azok a sorompó jobb vagy bal oldalán ütik-e fel fejüket. Különösen érvényes ez Orwell disztópiájára, ahogyan utólag ő maga megfogalmazta: „Legújabb könyvem NEM a szocializmus (...) ellen irányul, hanem csupán azokra a torzulásokra kíván rámutatni, amelyek lehetséges velejárai egy központosított gazdaságnak, s amelyek részben létre is jöttek már a kommunizmusban és a fasizmusban.” (Williams 1989, 103.)

Ha Orwell regényét Déry regénye mellé helyezzük, rá kell ébrednünk, hogy azokban a társadalomkritika mellett és azon túl két totalitárius modellről olvashatunk, amelyek látszólag egymás ellentétei: Orwell azt írta meg, mivé lesz a rend szabadság nélkül, Déry pedig ennek fordítottját. De ha jobban elmélyülünk e fikatív világokban, he megpróbálunk azonosulni lakóikkal – ahogy tette ezt a két főhős, Winston Smith és G. A. úr is –, rá fogunk jönni, hogy itt semmi sem az, aminek látszik: a legteljesebb szabadság is szolgaság, a legszilárdabb rend is törvénytelen állapot. Ha a két művet ezután ismét összevetjük, ki fog tűnni, hogy inkább ikertestvérei, semmint reciprokai egymásnak, s csupán abban különböznek, hogy a totalitárius fejlődés más-más stádiumát jelenítik meg. Mindezek bizonyítására tesz kísérletet ez az esszé.

Hasonlóságot fedezhetünk fel már a regények keletkezési körülményeiben, az önéletrajzi motívumok releváns szerepében, a korabeli valóság intenzív reflexiójában is. Mint ismeretes, a *G. A. úr X.-bent* Déry börtönben írta, Orwell az *1984* egy részét Jura szigetén, a világtól elzárva, maga választotta börtönében; másik részét kórházban. (Ez utóbbi körülmény nemcsak személyes szabadságában korlátozta, hanem „írói” szabadságában is – egészségi állapotára hivatkozva ugyanis egy ideig nem tették lehetővé számára az írást, ahogyan Márianosztrán Déry számára sem.) Ebből kifolyólag a börtönmotívumok – a belülről nem nyitható, kilincs nélküli ajtók, ablakok, a központilag oltott-gyújtott villany, a természet hiánya, mely legerőteljesebben a lefelé növekvő virágok metaforájában érződik – és a kórházmotívumok – az ágyhoz kötött Winston „kezelése”, a testi fájdalom dominanciája, a tűrőképesség problematikája – meghatározó elemeivé váltak e regényeknek. A sors fintora, hogy az „ébredéstől takarodóig” tartó szüntelen írás Déry számára a szabadulást hozta közelebb, Orwellnek viszont egy másfajta szabadulást, az elmúlást.

Az életrajzíró Jeffrey Meyers az *1984* sötét látomásának forrásait a szerzőnek a regény megírásával egy-

idejű vagy azt közvetlenül megelőző „belső” és „külső” tapasztalataiban, élményeiben láttatja (angliai csata, tapasztalatai a demagóg háborús propagandával a BBC haditudósítójaként, a háború után a romokban heverő, nyomorúságos London, nem utolsó sorban pedig súlyos betegsége). „Orwell korabeli eseményeket iktat be a regénybe, hogy a dokumentáció valósághangulatát megteremtse, és a regény erejét nem elsősorban a jövőről való elmélkedés, sokkal inkább az teremti meg, hogy az író nagyon is valóságghú módon használja fel az ismerős nyersanyagot.” (Meyers 2007, 337.) Szinte szó szerint igaz ez Déry írásművészetére is; nem nehéz párhuzamokat felállítani X. fikatív világa és a negyvenes-ötvenes évek magyar valósága között sem (a lebombázott budapesti utcák és X. romházai, a koncepciók pereket idéző bírósági tárgyalás, a vezetők mint a társadalom mártírjai, kiváltságai mint a társadalom érdekében hozott áldozatok). A legszembetűnőbb mindkét közegben az élelem és egyéb szükségleti cikkek (borotvapenge, ruhaneműk) állandó hiánya, illetve az élelmiszerek rendkívül rossz minősége, amely jellemző volt a második világháború utáni évek Angliájára éppúgy, mint Magyarországra. Felfedezhető némi hasonlóság Winston munkahelyének zsúfolt, piszkos kázinója és a sötét, lepukkant étterem között, ahová G. A. először tér be. „Egyenébédjük” egyformán silány és visszataszító: Winstonnak „fémalkában pirosas-szürke gulyás, egy darab kenyér, egy cikk sajt” (Orwell 2003, 58.), G. A.-nak bádoggcsajkában leves, szürke mártással leöntött, savanykás szagú hús, egy hártavékony szelet kenyér (Déry 1964, 38.). A legborzasztóbb azonban mégsem az étel íze, hanem az, hogy mindkét főhős egyedül marad undorával: az „egyenébédet” furcsa módon mindenki más jóízűen befalja.

A szabadság : szolgaság

X.-ben, ebben a világvégi, roncsstemetővel övezett, posztapokaliptikus városban látszólag a totális szabadság uralkodik. Erre engednek következtetni egyrészt azok a kaotikus állapotok, amelyekkel G. A. a városban töltött első napokban találkozik (a menetrend nélkül közlekedő villamos, az ellenőrizhetetlen röptű szállodai felvonó), másrészt az emberek felszabadult viselkedése, céltalan tengődése, gondtalan vidámsága. Hősünknek azonban fokozatosan rá kell ébrednie, hogy e látszatszabadságból fakadó kiszámíthatatlanság voltaképpen kiszolgáltatottság egy névtelen, láthatatlan hatalomnak, amely a háttérből mozgatja X. furcsa világát. Már az elején sejtetik ezt olyan személyes jogokat sértő intézkedések, mint

a világítás önkényes, központi ki-, majd bekapcsolása, a szállodaszobák ajtajának, ablakainak kívülről történő bezárása. Erre utal továbbá a perек végtelen láncolata is, amely bárkit bármikor magával ragadhat a mélybe; és ezt bizonyítja végül egy, a tömegeből kiemelkedő, „boldogtalan” X.-lakó elszólása: „Jogot követelek arra, hogy magam választhassak boldogság és boldogtalanság között. Visszautasítom azt a feltevést, hogy nem tudok választani. Nem nyugszom bele abba, hogy ellenállás nélkül feladjam szabadságomat...” (Déry 1964, 435–436.)

A hatalom Óceániában is anonimitásba vonul, vagyis nincsen többé meghatározott személyek hatalomgyakorlásához kötve, ugyanakkor minden társadalmi viszonyba intenzíven befészkei magát – mindenütt jelen lévő istenségként, Nagy Testvér virtuális képében manifesztálódva. Mindenki, még a Belső Párt tagjai is csupán kiszolgálják, de nem gyakorolják a hatalmat, azonosulnak vele, de nem birtokolják. Örökös túlélésre, állandóságra ugyanis csak a kollektív hatalom lehet képes – így bár a Belső Párt-tagok halandóak, a Párt hatalma, amelynek lényege a terror és a társadalmi hierarchia bebetonozása, halhatatlan marad. Ennek megfelelően az X.-béli hierarchia csúcsán elhelyezkedő „lovások” halhatatlanságát is inkább képletesen kell értenünk – nem az egyének halhatatlanok, hanem az a kollektív hatalmi rendszer, amely itt is a társadalmi hierarchia tartósításában és az üldözésben (indokolatlan perbe fogásokban, likvidálásokban) érdekelt. A halhatatlansággal szükségszerűen együtt jár az időtlenség is: „A történelmet megszüntették. Csak egy vég nélküli jelen létezik, amelyben mindig a Pártnak van igaza.” (Orwell 2003, 172.) Egy vég nélküli jelen, amely már az órák mutatóit is felőrlölte...

A titokzatos hatalom, amely markában tartja fikatív világainkat (X.-et vagy Óceániát), akár egy gonosz, láthatatlan varázsló, az emberek tudatába programozza a szabadság, a boldogság vagy éppen a győzelmi mámor illúzióját, hogy elfedje előlük a valóságot, létük abszurd, értelmetlen, nyomorúságos voltát – hogy romházakban laknak, hogy állandóan fájnak és éheznek, hogy nincsen magánéletük és magántulajdonuk, hogy nem ismerik a természetet és a művészeteket, hogy nem lehetnek mély, emberi érzelmeik. Ahogyan Szilágyi Ákos megállapítja, a negatív utópiák által ábrázolt, a valós léttől, valós subjektumoktól elszakadt, formális racionalitásra épülő totalitárius rendszerek alapja mindenkor a *tudatmódosításban* rejlik: „A lényegileg változatlan – nyomorult, szegény, hierarchizált – társadalomhoz csupán egy új tudatot rendelnek hozzá, amely mostantól boldogságnak, szabadságnak, normalitásnak tudja saját boldogtalanságát, rabságát és abnormális helyzetét. Így például nem a halál szűnik meg, csak a halál tu-

data; nem az egyenlőtlenség, hanem az egyenlőtlenség tudata; nem a kizsákmányolás, a szolgaság, hanem a lázadás, a tiltakozás ellene; nem a szenvedés, csak a szenvedés tudata, s ezzel a lázadás képessége is. (...) S maga ez a folyamat – a személyes tudat szétzúzásának, kicserélésének biztosítása – lesz az új lét. Sziszüphosz mítosza úgy alakul át, hogy nem az értelmetlen, abszurd lét, nem a szenvedés szűnik meg, hanem a szenvedés, az abszurdítás tudata: Sziszüphosz vagy az idioták infantilis-boldog mosolyával görgeti fel újra meg újra a visszahulló szikladarabot a csúcsra, vagy az »Egységes Állam« fanatikus részecskéjének eksztázisában, teljesen összeolvadva a tőle elvárt, idegen értelemmel, amely az abszurditást ésszerűséggé, a hazugságot igazsággá, a rabságot szabadsággá varázsolja.” (Szilágyi 1988, 75–79.) Az „idioták infantilis-boldog mosolyával” magyarázható tehát az X.-lakók állandó, a kívülálló számára már-már idegesítő jókedve, illetve az a nyugodt optimizmus, amely Óceánia lakosainak arcvonásait ösztönszerűleg uralja. A különbség a két világ között annyi, hogy míg Óceánia „polgárának” még szüksége van az önnevelésre, a *bűnstop* és a *duplagondol* gyakorlására tudata módosítása érdekében, addig X.-ben, a totalitárius fejlődés e magasabb fokán a valóságos lét és a tudat szétválása már befejeződött folyamat; senkinek sem jut eszébe például kételkedni abban, hogy fájni, éhezni sokkal kellemesebb, mint melegen öltözni és jóllakni (még a „lovásoknak” sem, akik ténylegesen szenvednek amiatt, hogy jó minőségű, meleg ruhákba *kell* öltözniük és jól *kell* lakniuk). A kívülálló G. A.-n kívül pedig senkinek sem okoz már gondot, hogy a tudatot a valóság fölé helyezze, ahogyan azt a lefelé növvő virágok példája mutatja:

– Alacsony értelmekkel nem tudom felfogni – mondta G. A. –, hogy mire való egy virág, amelyet nem látni.

– Nem elég uram, ha tudjuk, hogy van? – mondta ifj. Larra. (Déry 1964, 242.)

Az 1984 „az adekvát személyes tudat felszámolásának, kioperálásának, megtörésének, leépítésének és az álmilag előállított és folyamatosan ellenőrzött »kollektív« tudat beépítésének, beoperálásának története” (Szilágyi 1988, 79–80.). Valószínűleg Orwell mutat rá elsőként, hogy a totális hatalom elsősorban a tudat fölötti uralomból következik, az egyéni tudatok bekebelezéséből és irányításából egy kollektív tudat által. „Uralkodunk az anyag fölött, mert uralkodunk a lélek fölött. A valóság a koponyában van.” (Orwell 2003, 292.) – mondja O’Brien. Winston a tudatmanipulációval szemben a józan ész érveivel védekezik, s a lényegre tapint, amikor megállapítja: „A szabadság az, ha szabadságunkban áll kimondani, hogy ket-

tő meg kettő négy.” (Orwell 2003, 92.) Ha szabadságunkban áll a saját józan eszünk által diktált elveket követni, amelyekhez minden körülmények között szilárdan ragaszkodunk, tudatunk nem manipulálható. De ha különböző technikai eszközök, kínzások vagy „elmeficamítások” segítségével meg tudnak győzni arról, hogy olyasmik, mint józan ész, külső valóság, stabil normák egyáltalán nem léteznek, akkor bekövetkezik a szuverén gondolkodó, az autonóm szubjektum – vagyis az ember apokalipszise. Ezt az apokalipszist írja meg Orwell, Déry pedig azt, milyen lehet a világ az apokalipszis után. Nem véletlen, hogy az X.-lakók körében a legmeghökkenőbb s egyben legelítendőbb dolog, ha valakinek valamiről határozott véleménye van. A pozitív példát a szállodaigazgató nyújtja: „Egy szavamat sem kell komolyan venni, uram. Szakadatlan lelkiválságaim eredményeként szinte óránként, sőt néha egyetlen perc leforgása alatt megváltoztatom véleményemet a világról, ami olykor még nálunk idehaza is feltűnést kelt.” (Déry 1964, 315.) A *duplagondol* technikájának e virtuóza Óceániában is minden bizonnyal mintapéldánynak számítana.

Rend törvények nélkül

„Óceániában nincs törvény. Azok a gondolatok és cselekedetek, amelyek leleplezésük esetén feltétlenül halált jelentenek, nincsenek hivatalosan megtiltva, s a vég nélküli tisztogatások, letartóztatások, kínzások, bebörtönzések és elgőzösítések nem ténylegesen elkövetett bűnökért kirótt büntetések, hanem csupán olyan személyek kikapcsolása, akik bűnt követnének el valamikor a jövőben.” (Orwell 2003, 233.) Vessük össze ezt a tételt az X.-béli perek alapelveivel: „A bűncselekmény sohasem magával a cselekménnyel kezdődik (...), hanem mélyen visszanyúlik a bűnös előéletébe.” (Déry 1964, 362.) A lényeg azonos: nem a tett számít, tehát az, ami valójában történt, amit bizonyítani lehet, hanem csupán a szándék vagy annak feltételezése. Hiszen „az igazság kutatása nem azonos a valóság alacsony s mindig megbízhatatlan részleteinek összefogdosásával és leltározásával” (Déry 1964, 373.).

Winstont és G. A.-t is szuverén egyéniségükhöz, valamint a múlthoz való ragaszkodásuk predesztinálja arra, hogy a jövőben bűnt kövessenek el. Erre G. A.-nak egyik „jóakarója”, Leone (kém?, bérnyilkos?, mindkettő?) fel is hívja figyelmét: „Az emberi múlt szörnyű emlékeivel, melyeket testében-lelkében magával hozott, közülünk is meg fogja fertőzni mindazokat, akiknek bizalmába férközik.” (Déry 1964, 299.)

Nem véletlen, hogy G. A.-t végül is Leone rántja magával a perbe, ahol természetesen olyan bűnnel vádolják – Leone meggyilkolásával –, amit nem követett el, a jövőben azonban elkövethetne.

Ami ellen G. A. valójában vét, az nem a törvény, hanem a közvélemény vagy közfelfogás. (Ahogy Óceániában, úgy X.-ben sem ismertek semmiféle törvények; ezek ugyanis, mint stabil normák, a józan ész „kapaszkodóiként” útjában állnának az állandó tudatmanipulációnak.) A közvélemény ugyanakkor sokkal kevésbé türelmes, mint a törvény, mert konformitást követel, az egyén tehát állandó nyomás alatt áll, hogy pontosan ugyanúgy viselkedjen és gondolkodjon, ahogy mindenki más. Az, amit Orwell egy Jonathan Swiftről szóló tanulmányában a *nyihabák* társadalmáról ír, tökéletesen illik az X.-béli társadalomra is: a *nyihabák* „valójában eljutottak a totalitárius szerveződés legmagasabb fokára, arra a fokra, ahol a konformizmus annyira általánossá lesz, hogy többé nincs szükség rendőrségre” (Orwell 2000, 118.). A pereket sem azért rendezik már, hogy tényleges elhajlókat vagy ellenállókat ítéljenek el, hanem csupán azért, mert egyetlen totalitárius rendszer sincs meg az üldözés valamilyen formája nélkül, s ha már minden politikai bűnöst felkutatott, megtört, a maga oldalára állított, majd likvidált, akkor saját maga kezd eltaposni való ellenséget gyártani. Olybá tűnik, X.-ben már senkinek sincs esélye, hogy kimaradjon a permanenssé vált tisztogatásokból: előbb-utóbb mindenkire sor kerül, mindenkit „befogadnak” a perek végtelen láncolatába. A legtöbb X.-lakó ráadásul kifejezetten várja a „nagy eseményt”: „szorongva bár, de erre készül, mintha tűnékeny és súlytalan létének a vád és az ítélet adna formát és értelmet.” (Pomogáts 1974, 149.) Természetesen ez összefüggésben van a város egész rendjét és erkölcsét meghatározó halálkultusszal. „Az ítélet végleges és megfellebbezhetetlen. Nos, kell-e ennél magasabb állapot, kedves barátom? – kérdi G. A.-tól Larra úr. – Az elítélt lelke az élettelen kő halmazállapotába merevedik (...) Az örökös bizonytalanságnak vége. A lélek már élő korában oly nyugalmasan elpihenhet, mint majdan a sírban.” (Déry 1964, 413.) Ezek után már szinte természetesnek tűnik, hogy bár az elítéltek akármikor elhagyhatják a börtönt, többségük mégis marad, vagy rövid időn belül visszatér, s amikor G. A. az okokat firtatja, a következő választ kapja: „Odakünn is rabnak érzik magukat (...) Mert nem a fegyintézet börtönzi be őket, uram, hanem az ítélet.” (Déry 1964, 363.) Nagyon hasonlóan fogalmaz Szilágyi Ákos is, amikor ítélet és elítélt 1984-beli viszonyát elemzi: az áldozat immár „nem elszenvedi, hanem végrehajtja magát az ítéletet, és ebben az akтусban teljesen azonosul az ítélettel és az ítélethozóval” (Szilágyi 1988, 117.).

Ha egyszer rabul ejtenek, többé nem szabadulsz tőlük, testestül-lelkestül azonosulsz fogvatartóiddal – ez a legszörnyűbb felismerése G. A.-nak és Winston Smithnek is.

Quo vadis?

A negatív utópisták pozitív elődeikhez hasonlóan egy újszerű, a maga nemében tökéletesen működő világ és civilizáció képét vázolják fel. Ténylegesen csupán az előjelen változtatnak, hiszen történelmi tapasztalatokból kiindulva már tudják, hogy az utópikusan gondolkodó politikai racionalisták valódi – bár gyakran még maguk előtt is titkolt – szándékai nem az evilági paradicsomot, hanem a sátán birodalmát célozzák meg. (A negatív utópiák „végeredményben ugyanazt ábrázolják, amit Nyikolaj Bergyajev ki-mond: »A totalitárius állam – a sátán birodalma« [Szilágyi 1988, 60.].) Ahogyan Orwell megfogalmazta: „A földi paradicsom pontosan abban a pillanatban veszítette hitelét, amikor megvalósíthatóvá vált.” (Orwell 2003, 266.)

Központilag megtervezett, egyetemes boldogság; a szubjektumok eldologiasítása, vagyis bármikor kiiktatható és felcserélhető sejtje degradálása; a hierarchiát felszámoló majd reprodukáló egalitarizmus, mely a társadalmat újraosztja „egyenlősítőkre” és „egyenlősítettekre” (vö. Szilágyi 1988, 165–166.); a tökéletesség hajszolása, mely elutasít minden „tökéletlent”, „kiszámíthatatlant”, tehát egyedít, a kollektív tudattal össze nem egyeztethetőt – mindezek a valóságtól elszakadt, a „felvilágosult” ész által diktált törekvések előlegzik meg azt a szörnyvilágot, amelyről az *1984* vagy a *G. A. úr X.-ben* lapjain olvashatunk.

Mindkét mű az utópiában rejlő veszélyekre figyelmeztet tehát, ennek jegyében alkotja meg totalitárius világképét (a negatív utópiák legtöbbször totalitárius modellek is egyben). Amiben a két világkép mégis különbözik, az a jövőről való gondolkodás, illetve nem gondolkodás. Óceánia pusztítást, degenerálódást kultiváló totalitárius rendszerét paradox módon még mindig egy eszménykép – ha úgy tetszik, utópia – hajtja előre, bármilyen torz legyen is az, s ebben az eszményben, a fejlődés, a haladás lehetőségében nemcsak a rendes pártfunkcionáriusok, hanem még a hatalom papjai, a Belső Párt-tagok is szentül hisznek. Syme, az újbeszél szótárak egyik készítője fanatikusan ragaszkodik elképzeléséhez, miszerint ha az új nyelvet tökélyre viszik, annyira beszűkíti majd a gondolkodás területét, hogy már nem lesz lehetőség gondolatbűn elkövetésére, „mert nem lesznek szavak, amelyekkel elkövehető lenne” (Orwell 2003, 61.).

Óceániai tudósok egész garmadája dolgozik különböző „csodafegyverek” kifejlesztésén, melyek segítségével legyőzhető lesz majd a két rivális nagyhatalom, s végre Nagy Testvér lesz a világ egyedüli ura. A „Párt agyát” megszemélyesítő O’Brien persze tisztában van azzal, hogy mindez csak paraszttvakítás. A gondolatbűn sohasem tűnhet el, mert „mindig kell hogy legyen kényünk-re-kedvünk-re kiszolgáltatót elhajlító, aki üvölt a fájdalomtól, megtörik, megalázkodik, s végül tökéletes bűnbánatban, önmagától kigyógyulva, önszántából a lábaink előtt csúszkál” (Orwell 2003, 295–296.). Külső ellenségeiket sem győzhetik le soha, hiszen a háború, vagyis inkább a *háború tudata* két szempontból is „létfonosságú”: egyrészt biztosítja azt a rendkívüli állapotot, amelynek keretén belül fenntartható a terror, más részről pedig elpusztítja azokat a javakat, amelyek megteremthetnék az anyagi és szellemi egyenlőséget, veszélybe sodorva ezáltal a társadalom hierarchikus felépítését. Mindazonáltal O’Brien sem zárja ki a haladás lehetőségét: bár a Párt sohasem érhet el végső győzelmet, de fokozhatja a győzelmi mámort és a háborús örületet, gyárthat tökéletesebb fegyvereket, fanatizálhat nagyobb tömegeket, okozhat több fájdalmat, tökéletesítheti az elnyomást, kifinomultabbá teheti a hatalmi mámort. A Belső Párt-tag is magáévá teszi tehát a Párt utópikus elképzeléseit, mert az ő tudata is régen elszakadt már a „valóság”-tól: „A Párt által megrajzolt eszménykép valamilyen óriási, félelmetes és ragyogó dolog volt – a vas és acél, az óriási gépek és ijesztő fegyverek országa, egy nemzet, amely harcokból és fanatikusokból áll, akik tökéletes egységben menetelnek előre, mind ugyanazokat a gondolatokat gondolják és ugyanazokat a jelszavakat üvöltik, örökké dolgoznak, harcolnak, győznek és üldöznek – háromszázmillió egyforma arcú ember. Ezzel szemben a valóság: pusztuló, mocskos városok, amelyekben rosszul táplált emberek mászkálnak ide-oda lyukas cipőkben, s omladozó tizenkilencedik századi házakban laknak, amelyeknek állandóan kelkáposzta- és bűdös mosogatószaguk van.” (Orwell 2003, 84.) Óceánia lakói (elsősorban a Párt-tagok) azért nyugszanak bele ebbe a sivár valóságba, mert el tudják hitetni magukkal, hogy ez csak a köztes állapot, a tökéletesebb világ előstádiuma (természetesen „tökéletesebb világon” itt már nem a szabadság vagy egyenlőség világát értem, hanem a legyőzhetetlen hatalom, a tökélyre vitt elnyomás és szadizmus világát).

Óceánia jelenlegi valósága szinte szóról szóra megegyezik X. valóságával. A különbség annyi, hogy X.-ben – egy-két kivételtől eltekintve – már senki sem vágyik változásra, „haladásra”, mert az egyes tudatokba végérvényesen beleivódott annak kollektív hamis tudata, hogy a megélt valóság a létező és valaha létezett világok legjobbika. Egyáltalán: X.-ben a megvál-

tó halálon kívül senki nem vágyik már semmire, még arra sem, hogy másoknak szenvedést okozzon – a tárgyalásokat és a „műtetteket” is csupán gépies megszokásból hajtják már végre. X. városának ezt az „életfilozófiáját” foglalja össze a regény végén G. A. egyik „jóakarójának”, a szálloda komornyikjának monológja: „Uram, ha az embernek nincsenek szükségletei, akkor nem szenved attól, hogy kielégítetlenek maradnak – mondta. – Ha nincsenek vágyai, akkor nem szenved attól, hogy teljesítetlenek. (...) Mi nem bukhatunk el, s nem győzedelmeskedhetünk, uram, mert bennünket nem kísért meg sem a mulasztás édessége, sem a jóvátétel kínja. Születésünk pillanatától kezdve kanyartalanul haladunk végső bukásunk felé, melynek itt – mint tudja – megváltás a neve. A mi szenvedéseink oly egyszerűek és érdektelenek, uram, hogy nem is érdemes számbavenni őket: meghal az anyánk, a feleségünk, a gyerekekünk, mint ahogy az épületeink beomlanak, ha már nem kívánnak továbbszolgálni, vagy megkezdve, nem akarnak befejeződni. (...) Megtaláltuk a tökéletes egyensúly titkát, mert súlytalanok lettünk, uram. Bizonyára nem került el bescses figyelmét, hogy békében élünk egymással, vagy

ha úgy tetszik, egymás mellett, sőt önmagunkkal is, s hogy itt mindenki megleti a helyét, mert senkinek sincs helye.” (Déry 1964, 468–469.)

Annak a világnak, melyet a realista Orwell teremtett, elsősorban az anatómiai pontossággal megrajzolt, nyers brutalitása ragad magával. Déry negatív utópiáját viszont a groteszk, ironikus szemléletmód teszi vonzóvá, mely által mintegy felülemelkedik saját szörnyvilágán. Az ő poklában a szenvedés nevetés tárgya, és nem annyira a kínok végtelen tárháza rémíti meg az olvasót, mint inkább az örökkévalóság, a meghaladhatatlan, zárt „tökéletesség” unalmas egyhangúsága, amely végső soron közös nevezőre hozza a mennyet és a poklot, az emberiség minden utópikus elképzelését. ■ ■ ■

Kacsinecz Krisztián: magyar-történelem szakos tanár, a pozsonyi Comenius Egyetem doktorandus hallgatója.

IRODALOM

Déry Tibor: *G. A. úr X.-ben*. Szlovákiai Szépirodalmi Könyvkiadó, 1964.

Meyers, Jeffrey: *Orwell – egy nemzedék fagyos lelkiismerete*. Európa Könyvkiadó, Budapest 2007.

Oltyán Béla: *A G. A. úr X.-ben társadalommodellje*. In: Botka Ferenc (szerk.): *Mérlegen egy életmű*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest 2003, 121–132.

Orwell, George: *1984*. Európa Könyvkiadó, Budapest 2003.

Orwell, George: *Politika kontra irodalom: A Gulliver utazásainak vizsgálata*. In: *Uő: Az oroszlan és az egyszarvú II*. Cartaphilus Kiadó, Budapest 2000, 102–129.

Pomogáts Béla: *Déry Tibor*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1974, 140–155.

Szilágyi Ákos: *Ezerkilencszáznyolcvannégyen innen és túl*. Magvető Kiadó, Budapest 1988.

Williams, Raymond: *Orwell*. Gondolat Kiadó, Budapest 1989.